

MARULIĆEVA *JUDITA* IZMEĐU FAKSIMILA I VIRTUALNIH DVOJNIKA

Milan Pelc

UDK: 821.163.42-13.09Marulić, M.(02.045)
Pregledni rad

Milan Pelc
Institut za povijest umjetnosti
Zagreb
mpelc@ipu.hr

U radu je donesen osvrt na faksimilne pretiske najstarijih izdanja Marulićeve *Judite*. Prvi pretisak izdanja iz 1521. objavila je Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 1950. Izdanje *Judite* iz 1522., najbogatije ilustrirano drvorezima, doživjelo je faksimilni pretisak 2001. zaslugom Hrvatske zajednice u Milanu i tamošnjeg Centro studi croato Ruggiero Boscovich. Najnoviji faksimilni pretisak *Judite* iz 1521. prema primjerku iz knjižnice Franjevačkog samostana Male braće u Dubrovniku objavio je 2021. Muzej grada Splita u suradnji s dubrovačkim samostanom u povodu petstote obljetnice tiskanja Marulićeva djela. Pretisak je izrađen u kvalitetnoj tiskarskoj tehnici, koja, unatoč manjim nedostacima u grafičkom oblikovanju, omogućava razmjerno veliku vjernost originalnom primjerku. Rad se osvrće i na najvažnija komentirana izdanja *Judite*, opremljena reprodukcijama primjeraka nekog od prvih venecijanskih izdanja. Naposljetku u radu su spomenuta i takva izdanja u kojima se reprodukcije pojedinih stranica izvornika otiskuju *a fronte*, tj. stranicu uz stranicu s moderniziranom obradom Marulićevih stihova. Faksimilne inačice *Judite* demonstriraju različite pristupe priređivača i tehničke mogućnosti vremena u kojem su nastale. Originalni primjerci svih pet starih izdanja Marulićeva epa (1521., 1522., 1523., 1586., 1627.), koji se čuvaju u Zagrebu, Zadru, Münchenu i Dubrovniku, mogu se danas konzultirati putem interneta, što omogućava univerzalnu dostupnost i svestranije proučavanje Marulićeva djela.

Ključne riječi: Marko Marulić, *Judita*, faksimilna izdanja

Među brojnim kulturnim manifestacijama i publikacijama kojima je prošle godine obilježena velika obljetnica – pola milenija od prvoga izdanja Marulićeve *Judite* – posebno mjesto zauzima faksimilni pretisak jednog od dva poznata primjerka, onoga u knjižnici Franjevačkog samostana Male braće u Dubrovniku. Muzej grada Splita kao nakladnik u suradnji s dubrovačkim samostanom stavio je suvremenoj publici na raspolaganje 200 otisaka Marulićeva spjeva. Prema podacima u impresumu, digitalizacija izvornika, uz pomoć koje je izrađen pretisak, obavljena je u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, dok je grafičku pripremu preuzeo Muzej grada Splita (ne znamo, međutim, tko je knjigu grafički dizajnirao). Urednica izdanja je Branka Brekalo, ravnateljica splitskoga muzeja. Knjigu je tiskao zagrebački ITG, specijaliziran za digitalni tisak.

Objavljivanje novog faksimilnog pretiska *Judite* prigoda je da se osvrnemo na taj oblik recepcije i popularizacije Marulićeva epohalnoga djela. Naime, ovo je do sada (koliko mi je poznato) treće potpuno faksimilno izdanje *Judite* kao zasebne knjige, pri čemu su dva izdanja izrađena prema primjerku iz 1521. koji se čuva u Dubrovniku, a jedno prema primjerku iz 1522. koji se čuva u Zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. U novije doba, pak, najranija su izdanja *Judite* (1521., 1522., 1523.), kao i dva kasnija povijesna izdanja (1586. i 1627.), digitalizirana, odnosno dostupna *on line*, o čemu nekoliko riječi na kraju ovoga osvrt.

Prvi faksimilni pretisak prvog izdanja *Judite* iz 1521. objavila je Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 1950. u povodu petstote obljetnice Marulićeva rođenja. U njemu, osim Marulićeva spjeva i oskudnog impresuma na posljednjoj stranici, nema nikakvih popratnih sadržaja ni dodatnih informacija. Faksimilni pretisak podrazumijeva konkretni sačuvani primjerak knjige – u ovom slučaju jedini cjeloviti primjerak u franjevačkoj knjižnici u Dubrovniku – no to se nigdje ne navodi. Dubrovački je primjerak pogodniji za izradu faksimila jer je bolje ušćuvan od onog koji se nalazi u zadarskoj Znanstvenoj knjižnici, a u kojemu je grubo otrgnuta polovina lista s ilustracijama na početku prvog pjevanja. Osim toga ima i ružne mrlje od neke tamne tekućine. U Akademijinu, djelomično purificiranu pretisku iz 1950., uklonjen je i pečat samostanske biblioteke s naslovne stranice izvornika (osim ako primjerak nije dobio pečate nakon toga datuma). U tehničkoj terminologiji to se izdanje naziva anastatskim, prijenosnim pretiskom, pri kojem se fotografirane stranice originala prenose na grafičke (prema navodu iz impresuma, bakrene) ploče i otiskuju u crno-bijeloj tehnici. Tim se postupkom dobiva vjerna reprodukcija knjižnoga sloga, no cjelokupna čistoća i oštrina otiska nije baš na zavidnoj visini. Crno-bijeli anastatski tisak ostavlja dojam »musave« podloge i blago neoštih slova. Izostaje ono što je važno faksimilu: doživljaj izvornih stranica knjige s njihovim vizualnim svojstvima, u prvom redu bojom papira i kolorističkim nijansama mrlja, obrisima sloga s poleđine stranica i slično. Za takav doživljaj potrebno je, dakako, tiskati u boji, što u tadašnjim poslijeratnim uvjetima vjerojatno nije bilo izvedivo. O trudu nakladnika i njegovu nastojanju da

Marulićevoj tipografski skromnoj knjizi utisne što više zaslužene reprezentativnosti svjedoči smeđi platneni uvez s naslovom i ukrasima u zlatotisku. Štoviše, neki su primjerci uvezani u tamnosmeđu kožu s ukrasom koji oponaša uvez zadarskoga primjerka, a koji, po svemu sudeći, potječe iz 16. stoljeća.

Izdanje *Judite* iz 1522. kod Bernardina Benalija, tiskano nezgrapnim gotičkim slovima, ali najbogatije ilustrirano drvorezima, doživjelo je jedan faksimilni pretisak u obliku zasebne knjige 2001. u povodu petstote obljetnice dovršetka Marulićeva rukopisa. No, taj pretisak nije objavljen u Hrvatskoj, već u Italiji. Zasluga za njegovo objavljivanje pripada Hrvatskoj zajednici u Milanu i tamošnjem Centro studi croato Ruggiero Boscovich. Nedavno preminula Snježana Susović Hefti (1941.–2020.) bila je glavni inicijator pretiska koji je objavljen u nakladi švicarsko-talijanskog nakladnika Riccarda Heftija (Heftiedizioni). Isti je izdavač objavio iste godine i talijansku verziju *Judite* u prijevodu i s opsežnim komentarima padovanske profesorice Luciane Borsetto, u kojoj su transkribirani stihovi *Judite* otisnuti nasuprot talijanskom prijevodu. U dirljivu predgovoroposveti faksimila Snježana Hefti obraća se samome Maruliću s *caro Marco*, a svoj proslav završava kao *la tua editrice*. Sergio Hefti potpisan je kao grafički urednik. Riječ je također o grafički pročišćenu izdanju prema, kako je deklarirano u impresumu, primjerku iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (R II C 8° 100b), u kojem nema nikakvih dodatnih bilježaka ni ekslibrisa. Ni ovdje, dakle, nemamo vjerni faksimil konkretnoga primjerka, već njegov dizajnerski transformiran *remake*, pri čemu je slog otisnut tamnosmeđom bojom, a sva su stvarna, vidljiva svojstva originala retuširana i uklonjena. Dobiveno je novo izdanje ugodnog vizualnog dojma, koje izvornost dočarava u generičkom, a ne u pojedinačnom smislu. Na koricama je pred čistom žućkastobijelom pozadinom otisnuta naslovna stranica. Takav redizajnirani pretisak možda je suvremenu primatelju ugodniji za čitanje (ili barem za promatranje) od vjerno faksimiliranog izvornika?!

U osvrtu na faksimilne pretiske ne smijemo zaobići komentirana izdanja Marulićeva spjeva, koja sadrže kompletne reprodukcije svih stranica nekog od sačuvanih primjeraka. Zaslužni marulolog Mirko Tomasović priredio je 1991. takvo komentirano izdanje u nakladi Školske knjige u Zagrebu, objavljeno u golemoj i danas nezamislivoj nakladi od 5000 primjeraka. Priređivačevi komentari u prvom dijelu knjige donose informacije o autoru i njegovu djelu, zatim njegovu moderniziranu transkripciju, a iza nje pročišćene reprodukcije primjerka iz knjižnice Samostana Male braće u Dubrovniku. Na kraju slijedi rječnik i popis 19 izdanja *Judite* koja prethode ovome. Preslik je otisnut na sivkasto toniranu papiru, no valja reći da kao predložak nije poslužio originalni primjerak, već, kako u napomeni navodi priređivač, »reprint Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (Zagreb, 1950.), koji je vrlo dobro izveden u tehničkoj redakciji Radoslava N. Horvata«. Teško je prosuditi u kojoj je mjeri taj grafički *remake* iz druge ruke postigao predviđenu svrhu, naime, da, kako piše Tomasović, »korisnici

ove edicije, u prvom redu učenici i sveučilištarci, zadobiju zornu mogućnost... uviđaja u drevne knjige, slova, pravopis, tiskarsko umijeće, a ovako opremljena *Judita* bit će pomagalo i stručnjacima«. Takva nam izdanja iz današnje perspektive nisu vizualno privlačna, no u određenoj mjeri ona su sigurno zadovoljila potrebe i očekivanja svoga vremena i njegove publike.

Slično vrijedi i za objavljivanje Marulićeva spjeva 1998. u izdanju Matice hrvatske u Zagrebu. U prvom dijelu tog izdanja koje je uredila Jelena Hekman reproduciran je u potpunosti primjerak *Judite iz 1522.*, koji se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu (signatura R II C 8° 100a), s Kukuljevićevim zapisom o darovanju i glagoljskom azbukom na naslovnici. Nakon reprodukcija izvornih stranica u tom grafički razmjerno skromno opremljenom izdanju slijedi modernizirani tekst spjeva u obradi Milana Moguša, koji mu je dodao i kompletan rječnik. Na kraju je kratka popratna studija Josipa Vončine. S tehničkog i vizualnog stajališta reprodukcije stranica originalnog primjerka *Judite* u tom su izdanju na razini boljih fotokopija. Stoga ovdje, a i kod drugih sličnih izdanja, ne možemo govoriti o faksimilnom pretisku u punom smislu toga značenja.¹

Potpunosti radi, ovdje je potrebno dodati još jedan tip kompletnog preslika Marulićeva spjeva u kojem se reprodukcije pojedinih stranica izvornika otiskuju *a fronte*, tj. stranicu uz stranicu s moderniziranom obradom Marulićevih stihova. Na taj način priređena je *Judita* u izdanju Matice hrvatske 2003., u kojem je Marulićeve stihove u suvremeni hrvatski jezik prenio Marko Grčić. Pročišćene preslike izvornika potječu s mikrofilma izrađenog prema dubrovačkom primjerku iz 1521., pri čemu je grafički dizajner Luka Gusić, sa željom da postigne jači i očudavajući vizualni efekt, naslovnicu otisnuo u crno-bijelom negativu.

Naposljetku, u godini petstote obljetnice prvoga izdanja *Judite*, koja je u nas proglašena i propagirana kao »godina čitanja«, objavljen je na početku spomenuti, treći potpuni faksimil Marulićeva spjeva kao samostalna knjiga, predstavljena na maloj prigodnoj izložbi u klaustu Samostana Male braće u Dubrovniku 13. kolovoza 2021.² Pretisak je izrađen prema izvrsnom digitalizatu, u kvalitetnoj tiskarskoj tehnici, koja doista omogućava visoku vjernost originalnom primjerku. Ipak, u grafičkoj obradi prije tiska došlo je do manjih propusta koji nažalost narušavaju vizualnu draž izdanja. Naime, na desno uvezanim stranicama svuda se jasno opažaju crte unutrašnjeg pregiba.

¹ Sličan tip preslika u komentiranom izdanju najavljen je u katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu: *Storija svete udovice Judit u versih harvacki složena : povodom petstote obljetnice prvotiska kritičko, studijsko i preslikano izdanje / Marko Marulić ; priredio Zvonko Pandžić, 2021.* To izdanje, međutim, u času pisanja ovoga članka još nije bilo fizički dostupno.

² O tome opširno izvještava marni kustos franjevačke knjižnice fra Stipe Nosić. Vidjeti mrežnu stranicu samostana: <https://malabraca.wixsite.com/pharmacy-museum/500-obljetnica-prvog-tiska-judite> (pristup 11. 1. 2022.).

Još pažljiviji pogled uočava i rubove originala uz gornju i uz lijevu stranu obreza. Te vidljive crte i obrisi originala pomućuju estetski dojam stranica, što je šteta jer ih se lako moglo ukloniti pažljivijom grafičkom obradom. Ni tisak stranica s impresumom i naslovom na bijeloj pozadini nije se baš pokazao kao najsretnije estetsko rješenje. Uvez faksimila oponaša uvez sačuvanoga originala, no na njegovu je vanjsku prednju koricu otisnut tekst izvorne naslovnice. Tako je došlo do stanovitog vizualnog sudara između pomalo kičasto dekorativnih detalja korica i tiskane naslovnice. Moćan vizualni simbol koji toliko dobro odgovara Maruliću – knjiga s krunom kao znak (cimer) knjižare venecijanskog knjižara na Mercerijama, ostao je nekako prigušen i nejasan. Unatoč tome ovaj je faksimilni pretisak od svih dosadašnjih najbliži originalnom primjerku – što je u konačnici njegova glavna svrha.

Opisani faksimilni pretisci najranijih izdanja *Judite* demonstriraju različite pristupe priređivača i različite tehničke mogućnosti vremena u kojem su ta izdanja objavljena. Iz razumljivih razloga, faksimili su priređivani samo prema primjercima prvih dvaju izdanja koji se čuvaju u hrvatskim knjižnicama. Jedini poznati primjerak trećeg izdanja, iz 1523., koji se čuva u Bavarskoj državnoj biblioteci u Münchenu, do sada nije faksimiliran. Međutim, taj je primjerak dostupan *on line* u izvrsnom digitalizatu.³ Jednako tako u digitaliziranom su obliku prema primjercima iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu *on line* dostupna izdanja iz 1586. i 1627. godine.⁴ Svih pet starih izdanja Marulićeva epa moguće je, dakle, konzultirati putem interneta. Uopće, na kraju ovoga kratkog osvrtu valja priznati da je izgledu originala ipak najvjerniji njegov virtualni dvojnjak. On, ako je dobro napravljen, pokazuje sve što sadrži original. Pritom se detalji mogu po volji zumirati i povećavati. U izvrsnim digitalizatima dostupni su primjerci *Judite* sačuvani u bibliotekama Zadra (1521.) i Zagreba (1522.).⁵ Dubrovački primjerak za sada je dostupan samo u slabijem digitalizatu, izrađenom vjerojatno prema presnimci na mikrofilmu ili prema faksimilnom pretisku iz 1950.⁶ Valja pretpostaviti da će se nakon recentne digitalizacije i on pojaviti u izabranu društvu virtualnih *Judita* kao njegov važan, možda i najvažniji član. Do tada zadovoljstvo nam je držati u rukama novi faksimilni pretisak te koliko skromne toliko i zadivljujuće hrvatske knjige-spomnika.

³ München, Bayerische Staatsbibliothek -- Res/4 Polygl. 27 a#Beibd.7 <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00103198?page=,1> (pristup 13. 1. 2022.).

⁴ Izdanje iz 1586.: <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=564053>; izdanje iz 1627.: <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=566960>.

⁵ Zadarski primjerak: <http://dikaz.zkzd.hr/?pub=1&p=11732&s=publ> (pristup. 13. 1. 2022.). Zagrebački primjerak: <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10063&tify&tify={%22view%22:%22thumbnails%22}> (pristup 13. 1. 2022.).

⁶ Vlasnik digitalizata je Naklada Bulaja, a dostupan je na mrežnoj stranici: <http://www.bulaja.com/Marulic/djela/judita/str1.htm> (pristup 13. 1. 2022.).

Zahvaljujući digitalizaciji i online dostupnosti zainteresirani čitaoci mogu danas lako i brzo doći do virtualnih dvojnika izvornih primjeraka najranijih izdanja Marulićeve *Judite*. U tom sklopu najnoviji faksimilni pretisak dubrovačkog primjerka valja promatrati kao fizički nadomjestak originala, koji proširuje mogućnosti recepcije Marulićeva spjeva. Poželimo da i on pridonese njegovoj popularnosti i širenju svijesti o važnosti *Judite* ne samo za hrvatsku već i za europsku kulturnu povijest.

CLibar Marca Marula Splichianina Vchomse
usdarli Istoria Sfeze udouice Iudit u uersih
haruacchi slofena/chacho ona ubi uoi
uoda Olopherna Posridu uois
che gnegouesi oslodobi pu
ch israelschi od ueli
che pogibili.

Prodaiuse ubnecih umarcarii ustacū
chidarli libar sa signao.

Slika 1. Marko Marulić, *Judita*, 1521., faksimilni pretisak Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1950.

Libar Marca Marula Splichianina
Echomise vsdarsi Istoria Sfete vdo
uice Judit u versih haruacchi slo
fena: chacho ona vbi voi vo
du S lopherna Posridu
vouche gnegouei: os
lodobi puch israels
chi od veliche
pogibili.

Prodaiuse v zadri dierolima
mirchouichia.

Slika 2. Marko Marulić, *Judita*, 1522., faksimilni pretisak Centro Studi croato italiani Ruggiero Boscovich, Hefti edizioni, Milano, 2001.

Slika 3. Marko Marulić, *Judita*, 1521., faksimilni pretisak Muzeja grada Splita, Split – Zagreb, 2021.

Milan Pelc

MARULIĆ'S *JUDITH* BETWEEN FACSIMILES AND VIRTUAL DOUBLES

This article was prompted by a facsimile reprint of a copy of *Judita* (1521) in the library of the Franciscan Friars Minor Priory in Dubrovnik. This is the third fully facsimile edition of Marulić's poem to appear as a separate book. The first facsimile reprint of the first edition of *Judita* of 1521 was undertaken by the Yugoslav Academy of Sciences and Arts in 1950, marking the 5th centenary of the birth of Marko Marulić. The 1522 edition of *Judita*, the most richly illustrated with woodcuts, had a facsimile reprint in 2001 thanks to the Croatian community in Milan, the reprint being edited by Snježana Susović Hefti and appearing in Riccardo Hefti's *Heftiedizioni* imprint. The most recent facsimile reprint, published by Split City Museum, has been produced according to excellent digitisation in high quality printing that, notwithstanding minor shortcomings in graphic design, enables highly faithful reproduction of the original copy.

As well as in separate facsimile reprints, copies of Marulić's epic have several times been produced in editions furnished with notes and comments (for example, that of *Školska knjiga* in Zagreb, 1991, edited by Mirko Tomasović; *Matica hrvatska*, 1998, edited by Milan Moguš). Although they do permit an inspection of the original text, from the technical and visual viewpoint the reproductions of the pages of the original copy of *Judita* are in these publications at the level of superior photocopies, and here, as with other, similar, editions, it is not possible to speak of a facsimile in the full sense of the word. A direct inspection of the original printed text of *Judita* is also enabled by that type of copy of Marulić's poem in which reproductions of the individual pages of the original are printed *a fronte*, i.e., each page is faced with a modernised treatment of Marulić's verses (*Matica hrvatska*, 2003, edited by Marko Grčić). These facsimile versions of *Judita* demonstrate the differences in the approaches of the editors and in the technical capacities of the times in which they were produced. The most recent reprint is founded on a digital technology that, apart from the making of a high quality physical copy also offers the possibility of easy and rapid access to virtual doubles of the earliest copies of the work. Copies of all five old editions of Marulić's epic (of 1521, 1522, 1523, 1586 and 1627), kept in Zagreb, Zadar, Munich and Dubrovnik, can be consulted rapidly and unrestrictedly via the Internet, which must surely open up new spaces for the better acquaintance with and more comprehensive study of Marulić's work.

Keywords: Marko Marulić, *Judita*, facsimile editions